

Bernáth László: A filozófia sikeres kudarca

(Tőzsér János: *Az igazság pillanatai. Esszé a filozófiai megismerés sikertelenségéről. Kalligram, 2018*)

2019. május 08.

„A mai világban a természettudományok és a műszaki tudományok értéktermelők. A humántudományok, a kultúra nagyon fontos, de nem értéket teremtenek, hanem az embereket gyönyörködtetik, boldogságot adnak” — ez a mondat 2013-ban Klinghammer István akkori oktatási államtitkártól hangzott el. Klinghammer mondata nemcsak azért lehet figyelemre méltó, mert szíven ütheti a bölcsészeket és a társadalomtudományok művelőit, de azért is, mert a maga naiv és őszinte módján korunk *Zeitgeist*-jét fejezi ki (nem beszélve annak a politikai formációnak a világnézetéről, amelybe Klinghammer is tartozik). Ez annak ellenére így van (vagy talán éppen amiatt), hogy Klinghammer szavai és a mögötte rejlő gondolat is igen zavarosnak tűnik, hiszen mintha szembeállítaná a boldogságot és az értékeket egymással, annak ellenére, hogy majd mindnyájan a boldogságot az egyik legnagyobb értéknek tartjuk.

Tőzsér János könyve, *Az igazság pillanatai* — a fenti idézettel ellentétben — világosan kifejezi, mi áll korunk *Zeitgeist*-je mögött, mi is az üzenete, de azt is, hogy mi vele a gond. Tőzsér emellett — és talán legfőképpen — a filozófusokat és a filozófia kedvelőit akarja arra rávenni, hogy nézzenek szembe azzal, hogy a filozófiával (és a humántudományokkal) szembeni ellenségeskedésnek komoly oka van, és a filozófusok jobban tennék, ha önmaguk becsapása helyett szembenéznének ezzel az okkal. Tőzsér szerint csak akkor, ha felteszik a kérdést, hogy kívülről miért éri oly sok ellenségeskedés a filozófiát, lesznek képesek tudatosítani magukban, mi is a valódi értéke a filozófiának, és miért nincs egészen igaza a filozófia külső kritikusainak.

Mivel Tőzsér könyve mindenkinek szól, aki valamiféle — akár nagyon is homályos — elképzeléssel rendelkezik arról, hogy mi a filozófia, ezért a könyv stílusára nemcsak a világosság, de a közérthetőség is jellemző. Kerüli a szakzsargon használatát, vagy ahol mégis használatára kényszerül, mindig elmagyarázza a terminusok jelentését. A szövegre a szórszálhasogató aprólékosság helyett inkább (hiszen esszéről, és nem szaktanulmányról beszélünk) a példák, hasonlatok használata, valamint ironikus, szarkasztikus, sőt néhány helyen (főleg a könyv legvégén) az emelkedett, ünnepélyes hangvétel a jellemző.

Tőzsér fő tézise szerint — és a könyv első két fejezete ennek bizonyítását tűzi ki céljául — a filozófia episztemikusan sikertelen, még akkor is, ha ez a külső szemlélő számára sokszor nyilvánvalóbb, mint a

filozófus számára. A filozófus, miközben filozofál, meg van győződve róla, hogy az az elmélet, amely számára a legvonzóbbnak tűnik, igaz is, ráadásul van mellette legalább egy bizonyító erejű mesterérve, amely elvben minden megfelelően kvalifikált és nyitott elme számára megmutatja, hogy az elmélet helyes. Ám a filozófus az elmélet és a mesterérv kidolgozása közben szem elől téveszti azt, sőt egyenesen vakká válik arra a tényre, hogy a filozófiatörténetében eddig egyetlen elmélet vagy mesterérv sem teremtett a legkiválóbb filozófusok között konszenzust — bármennyire is hittek képviselőik elméleteik és érveik sikerében. Hovatovább, a filozófusok többségének szeméről azután sem hullik le a hályog, hogy érveiket és elméletüket kidolgozták, a nagyközönség és a szakma elé bocsátották, majd szomorúan konstatálták, hogy az ő munkálkodásuk sem teremtett konszenzust a filozófusok között. Kívülről ugyan kézenfekvőnek látszik, hogy a konszenzus megszületése azért maradt el, mert a filozófiai érvek nem elég erősek — és nem csupán véletlenségből, hanem azért, mert a filozófia nem alkalmas arra, hogy olyan erős bizonyítékokkal szolgáljon, mint a formális vagy természettudományok. De a filozófusok Tőzsér szerint nem gyakorolnak kellő mélységű önreflexiót (ezt a tételt elsősorban a harmadik fejezet fejti ki), nem képesek kívülről tekinteni önmagukra és tevékenységükre, így nem veszik észre, hogy próbálkozásaik komikusak és kudarcra vannak ítélve.

Tőzsér számtalan filozófiai példán keresztül igyekszik illusztrálni a filozófia e sikertelenségét. Rekonstruálja a mentális okozás, a szabad akarat, az észlelés, az idő, az időben való azonosság és még sok-sok egyéb filozófiai problémát annak érdekében, hogy az olvasó világosan lássa: a filozófia kudarcra nem esetleges és nem korlátozódik egy-egy részterületre. A filozófiai problémák Tőzsér szerint — ahogy a negyedik, utolsó hosszabb fejezetben kifejti — kivétel nélkül abból származnak, hogy számunkra episztemikusan vonzóak (vagy másképpen: igaznak) tűnnek olyan, a valóság alapvető vonásait érintő állítások, melyek együttesen nem lehetnek igazak, mert inkonzisztens állításhalmazt alkotnak.

Tőzsér egyik példája szerint azért nem tud nyugvópontra jutni a vita a test-lélek-problémát illetően, mert mindenki (vagy majdnem mindenki) számára vonzóak a következő állítások: a) a tudatos tapasztalatok nem fizikai események, b) a tudatos tapasztalatok fizikai eseményeket okozhatnak, c) minden fizikai eseménynek elégséges fizikai oka van, d) az emberi cselekvések nem túldetermináltak, e) a mentális és a fizikai okok *homogének*, tehát ugyanabban az értelemben hatékonyak okságilag, f) az oksági viszonyoknál különbséget kell tenni okságilag *releváns* és *irreleváns* tulajdonságok között. Mindegyik állítás truizmus, azaz olyan állítás, amely mellett nem kell érvelnünk ahhoz, hogy igaznak tarthassuk, viszont tagadásuk mellett komolyan érvelnünk kell. A filozófusok filozófiai indokokból kifolyólag egyik vagy másik premisszát

tagadják — ám e premisszák tagadásának filozófiai alátámasztása mindig kisebb meggyőző erővel rendelkezik, mint az a truizmus, amelyet tagad, így a filozófiai megalapozások és az általuk alátámasztott elméletek kívülről szükségképpen olyan erőtlen próbálkozásnak tűnnek, amelyek nem tarthatnak számot konszenzuális elismerésre.

Tőzsér nemcsak a filozófiai problémákat írja le plasztikusan, az egész könyvre jellemző a nyelvi és gondolati kimunkáltság. A szöveg sokszor humoros, olykor — ha valaki szívén viseli a filozófia sorsát — e humor árnyalata a feketébe hajlik (Tőzsér nem bánik kesztyűs kézzel kollégáival, a filozófusokkal — igen, Tőzsér János maga is filozófus, az MTA BTK Filozófia Intézetének kutatója). Ez a fajta karcosság a szöveg őszinteségéből ered, mint ahogy az is, hogy helyenként Tőzsér nem tudja megállni, hogy szóljon néhány szívhez szóló, sőt megható szót a filozófiáról (mint amikor leírja azok jellemzőit, akiket a filozófia igazi hőseinek tekinthetünk). Tőzsér mindent megtesz azért, hogy ne csak elmondja, hanem láttassa is a filozófia helyzetét — láttassa abból a szemszögből, amelyet a legtöbb filozófus ritkán vesz fel: a kívülálló szemszögéből.

Ennek érdekében Tőzsér megteremti Szofit, az ideális kívülálló alakját. Szofi a legtöbb kívülállóval szemben nagyon is jól informált a filozófia múltját és jelenét illetően, mégsem elfogult, intelligens és lényeglátó — belőle lenne a legnagyobb filozófus, ha nem látná a napnál is világosabban, hogy a filozófia soha sem fogja megoldani a filozófiai problémákat. Szofi azt tanácsolja a filozófusoknak: hagyjanak fel annak az ábrándnak a kergetésével, hogy egyszer megtalálják a filozófiai problémák megoldásait. Mégsem buzdítja őket arra, hogy hagyják teljesen abba a filozófiát. Mivel a filozófia roppant szórakoztató tevékenység, Szofi azt veti fel, hogy a filozófusok filozófiai vitáikat folytassák a nagyközönség előtt inkább afféle *filozófiai activity* formájában. Ahelyett, hogy az egyetemeken prédikálnának arról, hogyan vannak a dolgok, a legtehetségesebbeknek inkább a publikum szórakoztatására kellene érvelniük egy-egy olyan filozófiai álláspont vagy állítás mellett, melyet véletlenszerűen húznak ki egy kalapból. Azok, akik ezt a legmesteribben művelik, lennének a filozófia sztárjai — éppen úgy, mint manapság. Szofi szerint ez megszabadítana attól az illúziótól, hogy a filozófia tudományosan *értékes* megoldásokkal tud szolgálni, és kidomborítaná, hogy ennek ellenére mennyi *boldogságot* tud a filozófia okozni azoknak, akiket érdekel. Szofi — azt hiszem, akaratán kívül — tökéletesen kifejezi azt a nézetet a filozófiáról, amely áthatja korunkat és számos döntéshozó gondolkodását.

Tőzsér nem ért egyet Szofival, de nem elégszik meg sekélyes válaszokkal. Még a könyv első fejezetében hosszasan érvel amellett, hogy a filozófia — amennyiben nem valamiféle terápiának fogjuk fel — episztemikus vállalkozás, azaz célja az, hogy filozófiai megoldásokkal szolgáljon a filozófiai problémákra. Amögé sem igen bújhatunk, hogy ha

a filozófusok között esetleg konszenzus van abban, hogy mely elméletek biztosan rosszak, vagy hogy mely elméleteknek milyen implikációi vannak. Mindez nem sokat számít, hiszen még ha ezekkel kapcsolatban van is tudásunk — bár Tőzsér ezzel kapcsolatban is szkeptikus — ez nem jelenti azt, hogy tudnánk, mely elméletek igazak. Tőzsér sem vitatja, hogy van valamiféle fejlődés a filozófiában azt tekintve, hogy mennyire kidolgozottak az elméletek, illetve jobban látjuk, hogy melyek az egyes elméletek erősségei és gyengeségei. Sajnos azonban az ilyen irányú fejlődés nem arra ad reményt, hogy jobban lássuk, melyik elmélet helytálló — éppen ellenkezőleg, e fejlődés által csak jobban látjuk, milyen elkeseredett és eldönthetetlen a legjobb filozófiai elméletek közötti harc.

Viszont még ha valaki lényegét tekintve terápiának is tekinti a filozófiát, akkor sem tagadhatja, hogy a filozófia *eredeti* célkitűzése az volt, hogy a világ legalapvetőbb igazságait feltárja. Ha ez a törekvés hibás, akkor éppen ezt a törekvést kellene valamilyen terápiával felszámolni — ám Szofi, a kívülálló, arra vonatkozóan nem ad tanácsot, hogy ezt hogyan is kellene megtenni. Tőzsér szerint az egyetlen hatásos „terápia” az, ha belátva a filozófiai problémák számunkra való megoldhatatlanságát, jó szkeptikusként felfüggesztjük a különböző filozófiai elméletekbe vetett hitet. E filozófiai hiteinket kivétel nélkül felfüggesztő szkeptikus aktus csak akkor lehetséges, ha szem előtt tartjuk az egyetlen megbízható ismeretet, amellyel a filozófia — indirekte — tud szolgálatni: nekünk embereknek a kognitív felszereltségünk nem megfelelő ahhoz, hogy megoldjuk a filozófiai problémákat, és éppen ezért kell ódzkodnunk bármiféle filozófiai elméletbe vetett hittől.

Ez az episztemikus szerénység a gyümölcse annak, ha bátran szembenézünk a filozófia sikertelenségével, levonva a szükséges konzekvenciákat. Éppen ennek a szerénységnek a jelentősége nem tűnt föl Szofinak, ahogy az sem, hogy ez az episztemikus szerénység csak a filozófia kudarcra fölötti (ön)reflexióval érhető el. Valóban, akár zárójel nélkül is írhattam volna az „önreflexiót”, hiszen pontosan azért olyan fontos ennek az episztemikus szerénységnek az elsajátítása, mert — ahogy Tőzsér írja könyvét lezáró exkurzusában — mindannyiunk „fejében káosz van” (340), hiszen mindannyian egymással inkonzisztens állításokhoz vonzódunk. Ebből pedig — könnyű belátni — számos probléma ered. De még több probléma származik abból, hogy e kognitív káoszhoz az episztemikus szerénység helyett fanatizmus társul — amikor valaki tudomást nem véve episztemikus gyengeségeiről a fejébe veszi, hogy csak neki lehet igaza, mert csak ő látja helyesen az igazságot, és mindenki más, aki nem ért egyet vele, vagy hülye, vagy gonosz, esetleg mindkettő. Ez a fajta fanatizmus nemcsak félelmetes, de alighanem káros is, és Tőzsér szerint csakis az általa javasolt szkeptikus szerénység lehet megfelelő gyógyír rá. Ha ez az episztemikus jellegű szerénység átjárja az illető személyiségét, akkor nem lesz fanatikus, képes lesz

belehelyezkedni mások perspektívájába, megérteni mások indokait a maguk mélységében — és ezáltal jobb ember lesz.

Nem csoda, hogy Tőzsér összekapcsolja az episztemikus szerénységet a fanatizmus elkerülése mellett mások megértésével. Tőzsér szerint ugyanis a filozófia a kritikai gondolkodás legjobb tanítómestere. Az episztemikus szerénység mellett a filozófián keresztül sajátíthatjuk el leghatékonyabban, hogy hogyan kell feltárni, mit mond egy elmélet, valamint milyen implikációi, erősségei és gyengeségei vannak. Leginkább a filozófia segít belátni, hogy minden komoly filozófiai elmélet mellett szólnak vonzónak tűnő alapvető meggyőződések, és mindegyik tagad legalább egy ilyen, nagyon is vonzónak tűnő meggyőződést. Tőzsér kiemeli, hogy az elméletek erősségeinek és gyengeségeinek rekonstrukciója azért is fontos képesség, mert politikai döntéseinket is úgy kellene meghozni, hogy világosan látjuk egyes politikai elméletek vagy eljárások erősségeit és gyengeségeit, valamint azt, hogy egy politikai vitában minden komoly félnek vannak olyan érvei, amelyeket nem szabadna félvállról vennünk. Így Tőzsér szerint a filozófiának nemcsak az egyén életére, hanem a közösség életére is lehetne üdvös hatása.

Tőzsér könyve igen ambiciózus, és legtöbb vállalását teljesíti is — ráadásul majdnem mindig igen stílusosan (az én ízlésemnek Tőzsér könyve néhány helyen túlzottan is karcos — például amikor vergődésnek nevezi [217] más filozófusok arra irányuló próbálkozásait, hogy valahogy megbirkózzanak episztemikus gyengeségünk tényével). Így mindenkinek ajánlom a könyv elolvasását, aki akár csak hobbiból valaha is bármennyit foglalkozott filozófiával — mint említettem, Tőzsér kerüli a szakzsargon használatát, vagy ahol mégis rákényszerül, elmagyarázza a terminusok jelentését; és azt hiszem, meggyőzően érvel amellett, hogy könyvének eredményei mindenkit érintenek.

Apropó eredmények. Ahogy Tőzsér számára a filozófia legfontosabb tanulságai annak kudarcai, azt hiszem, így van ez Tőzsér könyvével is. Tőzsér mindent megtesz azért, hogy bizonyítsa, az ő könyve klasszikus értelemben nem filozófia, mivel ő nem egy filozófiai elméletet terjeszt elénk filozófiai módszerekkel, hanem egy tévedhetetlen önreflexió kétségbevonhatatlan eredményét, amely eredményt azonnal tudomásul kell vennünk, ha felvesszük a megfelelő nézőpontot. Ez a fajta hozzáállás, mint ahogy az egész könyv is, telivér filozófiai próbálkozásnak tűnik — ezért továbbra is nyitott a kérdés, hogy ha fel kell függesztenünk minden filozófiai elméletbe vetett hitünket, mit kellene tennünk Tőzsér elméletével? Azt is el kellene vetnünk? Vagy mégiscsak bizalmat kellene szavaznunk neki annak ellenére, hogy Tőzsér szkepticismusa is „csak” egy olyan filozófiai elmélet, amely aligha fog kialakítani a filozófusok (vagy bármilyen csoport tagjai) között általános konszenzust? Bármilyen válasszal is szolgálunk e kérdésre és Tőzsér könyvére, a válasznak alapvetően kell meghatároznia a filozófiához és

más humántudományokhoz való viszonyunkat. Ez Tőzsér könyvének sikere, még akkor is, ha ez a siker éppen egy kudarcból származik.